

Зоран Ранковић¹

Православни богословски факултет, Београд – Србија

НИШКИ ОДЛОМАК МИНЕЈА ЗА ОКТОБАР (14. ВЕК)

Апстракт: У раду ће бити изложени резултати истраживања одломка минеја за октобар (11 и 12. октобар). Минеј ће бити анализиран са аспекта палеографије, ортографије, језика и структуре служби, а поређења ће бити вршена са одговарајућим минејским текстовима.

Кључне речи: Центар за црквене студије, одломак, палеографија, уставно писмо, ортографија, рашки правопис, састав служби.

У библиотеци Центра за црквене студије у Нишу чува се један лист пергамента исписан старословенским језиком српске редакције – српскословенским. Овај пергаментни лист је на необичан начин доспео у наведену библиотеку. Наиме, пријатељ Центра Владимир Станимировић поклонио је библиотеци Центра једну књижицу – песмарицу² која је, уместо у корице, била стављена у наведени пергаментни лист.³

Управник Центра за црквене студије, професор Драгиша Бојовић, идентификовао је текст као минејски одломак за октобар а настанак текста на пергаментном листу сместио је у шири оквир датирајући га 14. веком. У овом раду покушаћу да на основу података које нам пружају истраживања о писму, правопису, језику и садржају овог пергаментног одломка ближе одредим његово место у историји српске средњовековне писмености. Тамо где је потребно, текст пергаментног одломка упоредићу са одговарајућим текстом у најстаријем српском минеју – делу Братковога минеја из 13. века⁴ (у даљем тексту НБС647), затим у минеју из Архива САНУ бр 58 из 1320 / 30. године⁵ (САНУ58) и минеју из времена цара Душана који се чува у Народној библиотеци Србије Рс 5⁶ (НБС5).

Пергаментни лист исписан је у два ступца са по 40 редова у колони, сем првог ступца на verso листу који има ред мање, јер се у оквиру њега налази заглавље нове службе исписано крупнијим словима. Текст је исписан мастилом мрке боје,

1 rankovicpbf@gmail.com

2 На књизи стоји следећи запис : Сия песмарица подаръ, поп Петровъ заучио, арипопа Лазара учитела 26. маргъ а 1859. годъ м(е)/с/(е)ца.

3 Овом приликом срдечно захваљујем Д. Бојовићу, управника Центра за црквене студије, на информацијама о историјату проналажења овог пергаментног листа.

4 Љ. Штављанин - Ђорђевић, М. Гроздановић - Пајић, Л. Цернић, *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије, I*, Београд 1986, 340-345.

5 Д. Богдановић, *Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI – XVII века)*, Београд 1982, 59, инв. бр. 707.

6 Љ. Штављанин - Ђорђевић, М. Гроздановић - Пајић, Л. Цернић, *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије, I*, Београд 1986, 7-10.

иницијална слова и заглавље киноваром. Доњи десни угао листа недостаје, оштећени су делови последњих 6 редова текста са обе стране листа. Страна пергаментног листа која је чинила спољне стране корица тамнија је и има деформисан текст, готово избрисан, тешко је на тој страни пратити текст у континуитету. Мрље од мастила налазе се са обе стране листа.

Текст је исписан ситнијим уставом, правилним и уједначеним. Писмо се задржава на линији реда; десна маргина обично остаје непоравната. Словни облици имају карактеристичне особине уставних слова 14. века са неколико морфолошких дублета старијег порекла.⁷ Код слова **а** узана петљица се са врха косог стабла спушта на доњу линију реда, код **в** горња водоравна линија завршава се кукицама и исте је дужине као петљица, мада може и прелазити ширину петљице – као код старијих облика, **в** је неједнаких петљица – доња је већа. Слово **є** је искошено улево, горњи крај лука за нијансу је краћи од доње и језичка који полази од средине лука, **ж** је с редукованим горњим делом а **з** са линијом која се завршава окомито или повијеном улево – као код старијих облика. На старији начин пише се и слово **и** – водоравна пречкица смештена је у средњем делу слова или мало изнад средине. Слово **м** је са луком који допире до доње линије реда, код слова **н** пречкица се протеже од мало испод врха левог до средине или мало изнад средине десног стабла, слово **о** је елипсастог облика. Слова **п** и **ѡ** имају, не увек, тачкицу на спојници. Код слова **т** пречкица са украсним троугловима мало је спуштена левим крајем у односу на десни, **Ѣ** је са широком петљом док се стабло – продужено више у доњи него у горњи међупростор – истањује и савија у благом луку улево. Слово **ч** има облик плитке чаше – десни крак и стабло чине дебелу црту од половине висине благо нагнуто удесно, леви крак је исте дужине и дебљине као и десни, код слова **џ** средња линија залази у доњи међупростор повијајући се улево, **ы** има украсну водоравну цртицу која пресеца други саставни део слова. Слово **ѣ** има праву вертикалну линију која залази у горњи међупростор а на горњој линији реда пресеца је танка водоравна линија са украсним кукицама на крајевима. Слово **ѡ** има бочне полукружне, на горњим крајевима задебљане, линије искошене унутра са средњим делом слова краћим од бочних линија, што је старијег порекла. Лигатура **Ѣ** се не среће, али се среће лигатура коју чине слова **а** и **ѡ**, као и диграм **ѡѡ** који је на једном месту, на крају реда, исписан тако што је **о** под покретијем исписано изнад другог дела диграма.

Српкословенски минејски текст овога одломка изведен је рашким правописом. Група *ја* и на почетку речи и у поствокалском положају исписана *прејотованим вокалом*. Група *је* на почетку речи и после вокала означена је *прејотованим вокалом*. У једном примеру, међутим, секвенца *је* на почетку речи означена је по ресавској правописној традицији – исписивањем широког **є** : **єгоже**. Треба истаћи да се овај облик налази на самом почетку песничке целине и **є** је исписано киноваром.

Српкословенски правопис из старословенског наследио је особину да за меке сугласнике као што су *љ*, *њ* нема посебних знакова, већ се они, у зависности од позиције, означавају другим словним знацима. У овоме одломку групе *ља*, *ња*, *ље*, *ње*, *љу* (за групу *њу* није пронађен пример) означене су исписивањем *прејотованог вокала*.

---

⁷ О облицима слова у 14. веку видети : П. Ђорђевић, *Историја српске ћирилице. Палеографско – филолошки прилози*. Београд 1971, 100-108.

Слово **ѣ** пише се где му је по етимологији место. Изузетно, јавља се мешање са **ѥ**, што је уобичајено за српскословенску писменост у 14. веку. Недоследност у писању **ы** на етимолошком месту може се и у овом одломку уочити : **лнста** – 1va18 : **лыстоь** - 1a20. Вокално *p* (за вокално *л* није нађена потврда) означено је писањем *јера*. Старословенско палатално *p*, које је у српскословенском још пре првих писаних споменика изгубило палаталност, овде је означено писањем без *прејотованог вокала* : **зароѣ** - 1b20 (уп. САНУ58 : **зарю** - 57632, НБС5 : **зарю** - 77vб18). Среће се исписивање лигатуре **ю** у архаичној групи **чю**, у корену **чюд-** . На почетку речи и сложеница пише се **ѡ**. Испред гласа *j* пише се **и**, док се **ї** среће исписано само на почетку лексеме странага порекла **їрмось**.

Нормирани рашки правопис је једнојеровски, **ь** се исписује у свим положајима, у свим морфемама речи, у слабој и јакој позицији. У овоме одломку то стање је сачувано, **ь** се пише тамо где има изговорну вредност, као што је на пример префикс **вь-** . Једним примером потврђен је облик вокализације **ь > о** : **золь** - 1бб (уп. САНУ58 : **золь** - 57614, НБС5 : **зъль** - 77va28-29). У слабом положају или испред енклитика пише се **ь**, али и *пајерак*. Ретко је изостављање и *јера* и *пајерак*.

Удвајање слова карактеристично је за рашки правопис. У овоме одломку удваја се писање **и** (**ни**, **ыи**). Пажње је вредно исписивање **-ьь** у генитиву множине у примеру **скврньь** - 1a21 (**ѡ вражна насилна ... и доушев'ныихь скврньь**), јер је ту реч о правописно – језичком моменту. Наиме, на овај начин (**-ьь**) исписан падежни наставак генитива множине именице исписан је тамо где има изговорну вредност. Наведени наставак преузет је у српскословенски језик, како је у науци већ запажено, из ондашњег српског народног језика, а поуздани примери јављају се у 14. веку.⁸

Уз напомену да каснијем – ресавском – правопису припадају употреба **ѥ** за *је-* и писање слова **ї**,⁹ у овоме одломку јасно су посведочена обележја правописа који данас у науци сматрамо рашким правописом.

У краћој језичкој анализи одломка осврћу се на лексичке различитости и сличности / истоветности између текста овога одломка и одговарајућег из наведених минеја. У овој анализи представићу лексичке и граматичке особине саодговарајућих текстова, у циљу проналажења одговарајућег места нашем одломку. У примерима које наводим на првом месту су речи из овог пергаментног одломка.

Међу граматичким цртама којима се разликују наведени минеји јавља се, на пример, разликовање придевског вида. У одломку се чешће срећу облици одређенога вида : **пребываюцѣю** : **пребываюцѣ** (САНУ58), **великаѣ звѣз/д/а** : **велика звѣз/д/а** (САНУ58, НБС5). Мало је сложеније стање када је реч о употреби сложеница : **многостр(а)/с/тънок** : **стр(а)/с/тнок** (САНУ58), али и **многостр(а)/с/тно/э/** (НБС5); **филпѣ бл/а/женѣ** : **филпѣ прѣбл/а/женѣ** (НБС5); **моудре** : **в/о/гомоудре** (САНУ58). Код употребе сложеница стање је, дакле,

8 О овоме детаљније видети : А. Младеновић, *Прилог тумачењу постанка генитивног множинског наставка –а у једном делу српског језика*. У : Историја српског језика : одабрани радови, Београд 2008, 102-135; Исти : *Напомена о начинима обележавања -# (или -а) у генитиву множине именица*, исто, 136-138.

9 Извесне црте ресавског правописа (писање *x*) јављају се и у првој половини 14. века. Видети : Б. Јовановић - Стипчевић, *О сређивању српскословенског правописа у првим деценијама XIV века*. У : Архиепископ Данило II и његово доба. – (Уредник Војислав Ј. Ђурић), Београд 1991, 265-268.

неуједначено. У одломку је употребљен и млађи облик партиципа претерита : (красоты) **вставив'ше** : **вставльше** (НБС5).

У другом поређењу навешћу лексичке варијанте које се срећу у наведеним минејским текстовима, а у циљу сагледавања редакције превода. Примери се наводе према азбучном реду и опет је на првом месту реч из одломка : **д/оу/си** : **в'ѣси** (САНУ58) : **д/оу/си** (НБС5); **жъзликъ** : **паличикъ** (САНУ58) : **жъзликъ** (НБС5); (**къ пристанищю**) **придосте** : **приведосте** (НБС647) : **придосте** (НБС5); (**по лысто**) **р'ѣзакъ** : **кракъ** (САНУ58, НБС5); **со**ль (растворивъ) : **сило** (растворивъ) (САНУ58) : **со**ль (растворивъ) (НБС5); **сѣдѣвакѣ** : **творитѣ** (САНУ58); (**и листа**) **оу'р'ѣзакма** : (**лыстома**) **ѡ'р'ѣзаник** (САНУ58) : (**и листа**) **оу'р'ѣзакма** (НБС5); (**в'ѣрою вась**) **хвалеце** : (**в'ѣрою вась**) **блажеце** (НБС647). Сличан је и пример (**роуцѣ же**) **иж/д/изакмѣ** : (**роуцѣ же**) **иж/д/игакмѣ** (НБС647) : (**роуцѣ же**) **иж/д/изакмѣ** (НБС5). Овим цртама Нишки одломак, по моме мишљењу, највише се слаже са рукописним минејом Народне библиотеке Србије бр. 5 из доба цара Душана.

Пергаментни одломак садржи минејски текст службе за 11. октобар од другог тропара 7. песме канона на јутрењи и речи **...цающа страны филипе бл(а)жене главы скроушающа вражик...** до 1. песме канона на јутрењи службе за 12. октобар и речи **...д(оу)ховною тихостию къ пристанищю придосте...** У анализи садржаја одломка пратићу разлике у споменима светих, као и појаву нових богослужбених песама.

Нишки пергаментни одломак за 11. октобар садржи службу у спомен св. апостола Филипа, а заглавље службе за 12. октобар садржи спомињање св. муч. Прова, Тарха и Андроника. Минеји са којима је вршено поређење одломка у вези спомена за 12. октобар јединствени су : спомен св. мученика. За 11. октобар пак постоји мало неслагање. Док НБС647, који је најстарији, спомиње св. оца Седмог васељенског сабора и св. Теофана чудотворца, дотле САНУ58 и НБС5 имају спомен св. апостола Филипа једног од 7 ђакона и св. Теофана творца канона; САНУ58 на јутрењи има и одвојене каноне : 1. канон ап. Филипу а 2. канон Теофану; НБС5 има само стихире Теофану. Како у Нишком одломку није сачувано заглавље службе за 11. октобар претпоставку о спомену за тај дан може нам пружити сам текст службе. Сачуване песме канона посвећене су само св. апостолу Филипу, стиховна стихира посвећена је Апостолу, литургијски прокимен са стихом испред читања апостолског зачала потиче из службе апостолима – **въ всоу (землю)...**, причастан је исти, и слаже се са рубриком у САНУ58. Можда је, дакле, у заглављу стајало да је служба 11. октобра у одломку била посвећена св. апостолу Филипу и св. Теофану, као што је и у наведеним минејима из 14. века, али није садржала канон на јутрењи посвећен Теофану.

Разлике постоје и у садржају канона, и то између пергаментног одломка и НБС5. Док у одломку ирмос 8. песме канона почиње речима : **ѡгоже вон н(е)в(е)/с/ни...** дотле у НБС5 почиње речима : **нс пламене с(ве)тым' росоу...** Ирмос 9. песме одломка почиње речима : **прикм'шина радостъ анг(е)ломъ...** а у НБС5 речима : **в(ог)а чл(о)в(ѣ)комъ неоудобъ видѣти...** И први тропар исте песме доноси разлику, и док у одломку почиње речима : **ѡко свѣтъ и ѡко звѣз/д/а,** дотле у НБС5 почиње речима : **распетик и смртъ...** Минеј из Душанова времена доноси, можда, нови превод.

И састав служби можда може овај одломак приближити одређеном периоду. У служби 11. октобра, после канона следи *светилан* – овде је наведен само инципит :

н(е)бо зѡѣз/д/(амь), следе *стиховне стихире* – упућује се на узимање стихира најпре из октоиха а потом следи текст једне стихире Апостолу, и служба се завршава рубриком која се односи на *литургију*. Служба 12. октобра, на вечерњој има стихире на *Господи вазвах* и *стиховне* и инципит тропара мученицима. Јутрења почиње упућивањем на *тропар на Бог Господ, катизме* и *канон из октоиха*, после кога је исписан *канон мученицима*. Овакав састав служби познат је минејима 14. века.¹⁰

На основу свега овде изложеног може се донети закључак о месту Нишког одломка у српскословенској писмености. Словни облици имају карактеристичне особине уставних слова 14. века, са неколико дублета старијег порекла. Правописна норма припада рашкој правописној традицији, али су присутни и извесни елементи ресавског правописа. Лексичке варијанте и састав служби упућују, по моме мишљењу, на закључак да је овај одломак млађи од САНУ58 (1320 / 1330.) и врло близак НБС5 (2 / 4 14. века). Можда би се настанак и Нишкога одломка ограничио на другу четвртину 14. века.

Литература

Богдановић Димитрије, *Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI-XVII века)*, Београд 1982.

Ђорђевић Петар, *Историја српске ћирилице. Палеографско-филолошки прилози*, Београд 1971.

Јовановић-Стипчевић Биљана, *О сређивању српскословенског правописа у првим деценијама XIV века*. У: Архиепископ Данило II и његово доба. (Уредник Војислав Ј. Ђурић), Београд 1991.

Младеновић Александар, *Прилог тумачењу постанка генитивног множинског наставка –а у једном делу српског језика*. У: Историја српског језика: одабрани радови, Београд 2008, 102-135.

Младеновић Александар, *Напомена о начинима обележавања -ь (или -а) у генитиву множине именица*. У: Историја српског језика: одабрани радови, Београд, 2008.

Ранковић Зоран, *Структура Братковога минеја. Кратак преглед*, Археографски прилози, 26-27, Београд 2004-2005, 109-122.

Штављанин–Ђорђевић Љубица, Гроздановић–Пајић Мирослава, Цернић Луција, *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије I*, Београд 1986.

---

10 О структури српских минеја, на примеру Братковога минеја, видети : З. Ранковић, *Структура Братковога минеја. Кратак преглед*. – Археографски прилози, 26-27, Београд 2004-2005, 109-122.

Zoran Ranković

THE EXTRACT FROM THE NISH MENAION FOR OCTOBER (14TH)

The article deals with the results of the analysis of the extract from Menaion for October (11th and 12th). The extract is written on a parchment, in uncials, with the orthography of Ras orthography tradition. The lexis of the extract resembles the lexis of the Menaion dating from the middle of the 14th century. The structure of services is similar to the structure of services from the 14th century considering its content. On the basis of the results of this extract the author places this extract in the second quarter of the 14th century.

Key words: Center for Church Studies, paragraph, paleography, uncials, orthography, the orthography of Ras, the structure of church services.